

К. Л. Мілютінадоктор психологічних наук,
професор кафедри психології розвитку
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНИХ СПІЛЬНОТ

Стаття присвячена теоретичному аналізу та створенню моделі емпіричного дослідження типів толерантності та чинників її розвитку. Було висунуто гіпотезу щодо існування різних типів толерантності особистості: терпимість до певної групи людей, терпимість до поведінкових проявів, терпимість до думок та поглядів, терпимість до змін та невизначеності оточення. У дослідженні будуть використані методики «Толерантність до невизначеності» С. Баднера, «Комунікативна толерантність» Бойко, модифікацію методики Богардуса, авторський опитувальник. З метою дослідження особистісних чинників толерантності ми пропонуємо застосування шкали психологічного благополуччя К. Ріффа, шкалу емпатії Бойко, дослідження рівня тривожності Спілберга – Ханіна.

Ключові слова: толерантність, інклюзія, меншини, методика Богардуса.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні відбувається створення інклюзивних спільнот – насамперед у навчальному середовищі, але поступово цей процес охоплює підприємства, рекреаційні заклади тощо. Проте темп цього процесу не такий швидкий, як хотілося б. Учасники освітнього процесу несвідомо перешкоджають адекватній реалізації принципів інклюзивної освіти не лише через нестачу коштів на обладнання безбар'єрного середовища, посібників та методик навчання, а й через сумніви у доцільності впровадження інклюзії. Ставлення до дорослих, які належать до інших соціальних меншин або мають особливі потреби, також є неоднозначним і не завжди сприяє створенню нормального психологічного мікроклімату у трудових колективах та інших спільнотах. Тому дослідження психологічних чинників, які сприяють або перешкоджають розвитку інклюзивних спільнот набуває особливої актуальності.

Мета дослідження – створення теоретичної моделі дослідження толерантності представників різних вікових та соціальних груп та їхнього ставлення до інклюзивних спільнот.

Виклад основного матеріалу. Визначення проблеми толерантності спочатку мало релігійний та соціальний характер. Лише у двадцятому сторіччі поняття «толерантність» починає набирати психологічного змісту.

Цілою низкою українських авторів розглядається поняття «толерантність» та різноманітність його значень, які містяться у наукових дослідженнях. Проблема толерантності стає особливо актуальною, оскільки вона потребує пошуку таких стратегій мислення та діяльності, які б сприяли встановленню єдиної думки стосовно протиріч, основаної на взаєморозумінні, моральній відповідальності та повазі до прав людини. Підсумовуючи визначення толерантності різних

авторів, С. Ільїнська [5] виділяє п'ять рівнів існування толерантності: цивілізаційний, міжнародний, етнічний, соціальний, індивідуальний. Тобто під цивілізаційною толерантністю розуміється ненасильство в контактах цивілізацій, які перебувають на різних рівнях. Міжнародна толерантність виступає умовою співпраці і мирного співіснування держав незалежно від економічного розвитку та етнічної, релігійної приналежності їхнього населення. Етнічна толерантність – це терпимість до чужого способу життя, чужих звичаїв, думок та ідей. Соціальна толерантність проявляється у формі партнерської взаємодії між різними соціальними групами суспільства. Індивідуальна толерантність проявляється у повазі до іншої особистості, розумінні того, що існують погляди, відмінні від власних [5, с. 182]

О.О. Максимова [7], аналізуючи розвиток толерантності в історичному контексті, вважає, що толерантність, це не стільки якість, риса особистості, скільки її стан, який реалізується тут та зараз. Толерантність не передбачає відмову від власних поглядів, ціннісних орієнтацій та ідеалів, вона не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, відмови від власних інтересів. Вона передбачає, з одного боку, стійкість як здатність людини реалізувати свої особисті позиції, а з іншого – гнучкість як здатність з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей. О. Голубович [3] звертає особливу увагу на толерантність до мігрантів та етнічних меншин. Толерантність в такому разі постає як суспільна мораль. Політична толерантність чи доброзичливість стає лише початком формування відносин одних та інших. Є.П. Ананьева [1] також розглядає міжкультурну толерантність в контексті спілкування з національними меншинами, створенням доброзичливого ставлення до різних культур та світоглядів.

На жаль, в сучасних публікаціях не відображено зв'язок між проявами толерантності до осіб з обмеженими можливостями та перспективами створення інклюзивних спільнот.

Термін «інклюзивні спільноти» в останні роки все частіше фігурує на політичному, практичному та теоретичному рівнях, виходячи з різних дисциплінарних позицій. Інклюзивна спільнота цінує всіх своїх членів і допомагає їм задовольнити основні потреби, щоб вони могли жити гідно, активно брати участь у різних заходах і вносити свій вклад до своєї спільноти. Органи місцевого самоврядування можуть підтримувати інклюзивні спільноти в трьох важливих областях:

- соціальна зв'язаність і приналежність;
 - дружелюбність за віком (наприклад, люди похилого віку, молодь і так далі);
 - підтримка з боку спільноти.
- Інклюзивні спільноти підтримують та залучують до себе різні групи людей, включаючи, серед іншого, літніх людей, молодь, дітей, корінні народи, іммігрантів і новачків, інвалідів, людей, що мають проблеми з психічним здоров'ям, і групи населення з низьким рівнем доходу. Соціальна інтеграція може впливати як на фізичне, так і на психічне здоров'я членів спільноти, в тому числі на їх очікувану тривалість життя, рівень дитячої смертності, рівень психічного здоров'я. Інклюзивне навчання в загальноосвітній школі є першим кроком для розвитку інклюзивних спільнот. Впровадження цього навчання є неодмінним складником розвитку інклюзивних спільнот в Україні.

Нижче наведені основні принципи, притаманні інклюзивній освіті, запропоновані Г.П. Кайдаловою [6] на базі аналізу зарубіжного досвіду: цінність людини не залежить від її здібностей; кожна людина може мислити та переживати певні почуття; кожна людина має право на спілкування та на те, щоб бути почутою; всі люди мають потребу один в одному; справжня освіта може здійснюватися тільки у контексті реальних відносин; всім людям необхідна підтримка та дружба однолітків; для всіх тих, хто навчається, досягнення прогресу це те, що вони спроможні зробити, а не те, що їм не під силу; різноманітність прикрашає всі сторони життя людини. Ураховуючи всі вищезазначені принципи, відокремимо декілька найважливіших цінностей інклюзивної освіти:

1. Взаємоповага, тобто людина повинна сприйматися як найважливіша цінність.
2. Толерантність, яка повинна проявлятися у терпимому ставленні до людей різних національностей, культур, соціальних шарів.
3. Усвідомлення себе частиною суспільства, що є невіддільним складником існування та розвитку людини взагалі.
4. Надання можливостей для розвитку навичок та талантів конкретної людини, бо кожна людина має певні здібності, і метою навчальних закладів є розкриття

їх у процесі навчання. Взаємодопомога є також необхідною, бо саме завдяки їй будуються міцні стосунки між людьми та виникає довіра до інших.

6. Можливість навчатись один у одного, що є запорукою успіху будь-якого навчання.
7. Можливість допомагати самим собі та людям у своїй спільноті. В основу інклюзивної освіти покладена позиція, згідно з якою не учні створені для навчальних закладів, а саме навчальні заклади створені для учнів, тобто навчальні заклади повинні урахувати потреби учнів, а не учні повинні підходити під ті чи інші критерії, які встановили навчальні заклади. Особливість інклюзивної освіти полягає в її динамічності, тому що спостерігається постійна адаптація умов навчання до індивідуальних особливостей кожного учня.

А.А. Вербенець [2] на основі аналізу наукової літератури виокремлює три моделі освітніх систем у зарубіжних країнах: наявність двох паралельних освітніх систем: інклюзивної та спеціальної (Бельгія, Нідерланди); впровадження різноманітних способів інклюзії дітей з особливими освітніми потребами (Фінляндія, США); створення єдиної (інклюзивної) освітньої системи (Республіки Кіпр та Мальта).

Ю.Г. Носенко із співавторами [10] провели ґрунтовне дослідження, у якому запропоновано характеристику інклюзивного навчання, визначено категорії осіб, які можуть отримувати підтримку в рамках інклюзивного навчання, зазначено основні типи психофізичних порушень та функціональні обмеження, зумовлені ними, виокремлено головні умови успішного впровадження інклюзивного навчання. Окреслено переваги та проблеми впровадження ІКТ в якості засобу підтримки інклюзивного навчання. Обґрунтовано головні принципи реалізації універсального дизайну в освіті. Розглянуто адаптивні інформаційні технології, розвиток і поширення яких сприяє індивідуалізації та диференціації освітнього процесу, підтримці комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища, зокрема персоніфікованого, підвищенню якості й доступності електронних освітніх ресурсів.

Але, на жаль, на практиці залучення дітей з особливими потребами у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи, як вважає О.Є. Гордійчук [4], викликає ускладнення і навіть проблеми, які позначаються на якості навчання. А першопричиною подібних ситуацій є зазвичай недостатня сформованість професійної компетентності педагога інклюзивного класу, а саме: невміння обрати потрібний підхід до навчання учнів з обмеженими навчальними можливостями, нестача знань щодо підвищення ефективності навчального процесу в умовах інклюзії, невміння застосовувати їх у конкретних педагогічних ситуаціях тощо.

В англійських публікаціях [11; 12; 13] привертається активна увага до проблем толерант-

ності, політичної коректності та особливостей спілкування в інклюзивних спільнотах, але психологічним чинникам толерантності та психологічним аспектам співіснування в межах інклюзивних спільнот не приділяється достатньої уваги.

Результати дослідження. Базуючись на аналізі наукових джерел, нами було висунуто гіпотезу щодо існування різних типів толерантності особистості:

- терпимість до певної групи людей (представників іншої раси, національності, гендерної орієнтації тощо);
- терпимість до поведінкових проявів (бійок, жебрацтва, галасу, поцілунків на вулицях);
- терпимість до думок та поглядів (релігійних, політичних, культурних);
- терпимість до змін та невизначеності навколишнього середовища.

Найявний зараз інструментарій психологічного дослідження є недостатнім для вивчення всіх цих видів толерантності. Як шкала Богардуса [12], так і «Індекс толерантності» (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Е. Хухлаев, Л.А. Шайгерова) [8] досліджують переважно терпимість до представників інших рас та національностей. Опитувальник комунікативної толерантності Бойко дозволяє виявити, у якій мірі прояви толерантності або нетерпимості проявляються у спілкуванні з іншими людьми. Існують опитувальники, які спрямовані на дослідження рівню толерантності до невизначеності, як риси або системи переконань особистості – опитувальник Янов – Бульман та С. Баднера. Тому виникає необхідність розробки методів дослідження різних типів толерантності з використанням сучасної, постнекласичної парадигми дослідження. Нами буде розроблено два варіанти дослідження типів толерантності – за допомогою опитувальника та за допомогою проєктивних методів.

Опитувальник стосуватиметься толерантності до різних груп населення (незалежно від їхньої поведінки) та толерантності до певного типу дій (незалежно від того, хто саме це робить). Першим етапом його розробки буде виявлення груп населення, які зазнають недостатньо толерантного ставлення. З цією метою необхідно застосування модифікації тесту соціальної дистанції Богардуса у варіанті, запропонованому Л.Г. Почебут, бо у стандартному варіанті тесту визначається рівень прийняття осіб іншої національності в якості мешканців країни, співробітників тощо. З метою створення інклюзивних спільнот доцільніше визначення того, представники яких саме соціальних груп зазнають дискримінації у суспільстві. Тому була запропонована наступна модифікація тесту, яка відображена у таблиці 1.

Респонденту пропонується вписати в кожну клітинку таблиці назву тієї групи людей, які викли-

кають відповідні почуття. Така модифікація методики дозволяє виявити рівень нетолерантності не лише до тих груп населення, які вже відомі досліднику, а й до тих, які ще не відомі, але можуть виявитись в ході обробки тесту.

Таблиця 1

Бланк модифікації тесту соціальної дистанції Богардуса

Мені було б важко сприйняти цих людей в якості...						
Однокласника моєї дитини						
Друга дитини під час ігор						
Свого друга						
Керівника						
Співробітника						
Підлеглого						
Представника сфери обслуговування						
Сусіда у транспорті.						
Взагалі не хотів би спілкуватись						

На другому етапі дослідження бажано виявити, які дії у соціальному оточенні наші респонденти сприймають як бажані, припустимі та неприпустимі. Це надасть інформацію щодо терпимості стосовно окремих груп населення та терпимості щодо дій, незалежно від того, хто саме їх робить. Отримані дані створюють можливість розробки опитувальника «подвійної толерантності», який дасть можливість виявити рівень толерантності – інтолерантності щодо дій та осіб, які роблять ці дії.

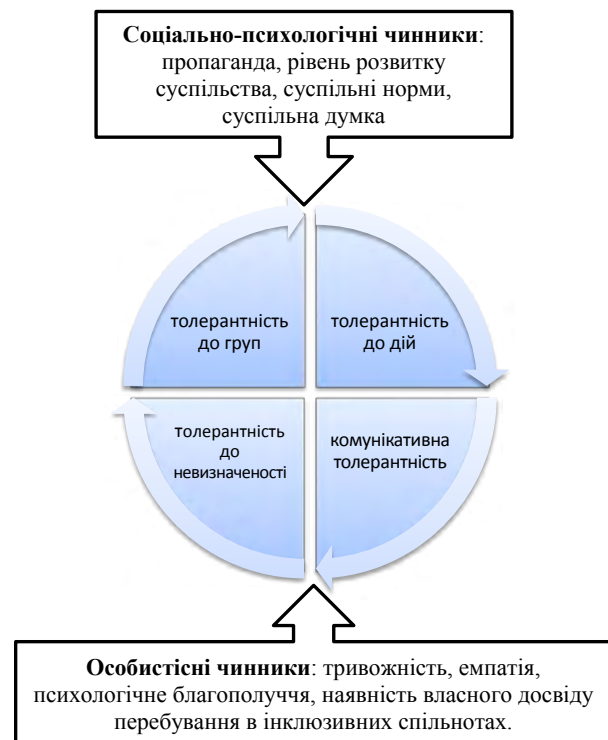

Рис. 1. Теоретична схема дослідження чинників та типів толерантності особистості

Проективні методи дозволяють виявити несвідоме ставлення респондентів до інклюзивних спільнот. Ми плануємо використати проективні методи та метод ампліфікації.

Теоретична схема дослідження відображена на рисунку 1.

Дослідження соціально-психологічних чинників формування різних типів толерантності буде здійснено за допомогою контент-аналізу текстів Інтернет спільнот, інформаційних повідомлень тощо.

Спеціальної уваги потребує дослідження наративів, що виникають в окремих категоріях населення, – ромів, молодих матерів, осіб з інвалідністю, дітей з розладами аутистичного спектру тощо.

Висновки. Можна припустити, що для створення ефективно працюючих інклюзивних спільнот в людей має бути високий рівень толерантності щодо певних груп населення. Водночас терпимість щодо дій має бути узгодженою – незалежно від того, хто робить ці дії вони сприймаються як припустимі або неприпустимі. Для успішного функціонування інклюзивних спільнот потрібна висока толерантність до думок та поглядів та толерантність до невизначеності. З метою детального дослідження толерантності в контексті створення інклюзивних спільнот треба виявити чинники, які сприяють розвитку толерантності як системи переконань особистості та вікові аспекти становлення толерантності.

Перспективи подальших досліджень.

Проведення масштабного дослідження типів толерантності українських респондентів залежно від віку, статі та регіону. Виявлення особистісних та соціально-психологічних чинників розвитку толерантності. Дослідження рівня та типу толерантності в респондентів, які працюють та навчаються в інклюзивних спільнотах.

Література:

1. Ильинская С. Толерантность как принцип политического действия: история, теория, практика. Москва : Праксис, 2008. 288 с.
2. Максимова О.О. Толерантність : від епохи Відродження до сьогодення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2015. Вип. 20. С. 172–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2015_20_25.
3. Голубович О. Толерантність як чинник міжособистісної взаємодії у XXI сторіччі. URL: http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk02/articles/golubov.pdf
4. Ананьева Е.П. Толерантность в системе осмысления современной глобализированной культуры. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. № 1116. Серія «Філософія. Філософські перипетії».* 2014.
5. Кайдалова Г.П. Досвід зарубіжних країн у запровадженні інклюзивного навчання в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології,* 2015, № 6 (50). URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/pednauk_2015_6_17.pdf
6. Вербенець А.А. Міжнародний досвід запровадження інклюзивної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах,* 2016 р. Вип. 51 (104). С. 90–97.
7. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання: навчальний посібник / [А.В. Гета, В.М. Заїка, В.В. Коваленко та ін.] ; за заг. ред. Ю.Г. Носенко. Полтава : ПУЕТ, 2018. 261 с.
8. Гордійчук О.Є., Гафткович В.А. Професійна компетентність педагога інклюзивного класу як показник ефективності навчання дітей з особливими потребами. *Научные труды SWARLD.* Т.8, № 1(38), 2015. С. 86–95.
9. Johnson D. Effects of Cooperative and Competitive Learning Experiences on Interpersonal Attraction Between Handicapped and Nonhandicapped Students / D. Johnson, R. Johnson. *The Journal of Social Psychology.* 1982. Vol. 116(2). P. 211–219.
10. Wiggins G. Ten «radical» suggestions for school reform. *Education Week.* 1988. Vol. 7(24). P. 20–28.
11. Andrews J. The inclusive classroom : Educating exceptional children. (2nd Edition) / J. Andrews, J. L. Lupart. Scarborough, ON : Nelson Canada, 2000. 561 p.
12. Сонин В.А. Психодиагностическое познание профессиональной деятельности. Санкт-Петербург, 2004. С. 216–218.
13. Солдатова Г.У., Кравцова О.А., Хулаев О.Е. и др. Психодиагностика толерантности. *Психологи о мигрантах и миграции в России: инф.-аналит бюллетень.* Москва, 2002. № 4. С. 59–65.

Милютинa Е. Л. Перспективы исследования толерантности как предпосылки создания инклюзивного сообщества

Статья посвящена теоретическому анализу и созданию модели эмпирического исследования типов толерантности и факторов ее развития. Была выдвинута гипотеза о существовании различных типов толерантности личности: терпимость к определенной группе людей, терпимость к поведенческим проявлениям, терпимость к мнению и взглядам, терпимость к изменениям и неопределенности окружения. В исследовании использованы методики «Толерантность к неопределенности» С. Баднера, «Коммуникативная толерантность» Бойко, модификация методики Богардуса, авторский опросник. С целью исследования личностных факторов толерантности мы предлагаем применение шкалы психологического благополучия К. Риффа, шкалу эмпатии Бойко, исследование уровня тревожности Спилберга –Ханина.

Ключевые слова: толерантность, инклюзия, меньшинство, методика Богардуса.

Miliutina K. L. The perspective of tolerance study as a precedence for the development of inclusive joint

The article is devoted to theoretical analysis and creation of a model of empirical research of types of tolerance and factors of its development. There was a hypothesis about the existence of various types of personality tolerance: tolerance for a certain group of people, tolerance for behavioral manifestations, tolerance for opinions and views, tolerance for change and uncertainty surrounding. The study will use methods "Tolerance to uncertainty" by S. Budner, "Communicative Tolerance" Boyko, modification of Bogardus's method, author's questionnaire. In order to study the personal factors of tolerance, we propose the application of the scale of psychological well-being K. Riff, the scale of empathy Boyko, the study of the level of anxiety Spielberg – Hanin.

Key words: tolerance, inclusion, minority, Bogardus's Method.